

JAUME MASCARÓ

“SEREU POBRES TOTA LA VIDA...”

Una lectura de llegendes menorquines

De molt temps ençà m'ha fascinat la frase “**sereu pobres tota la vida...**”, que apareix al final d'un grup de narracions populars menorquines, que la gent anomena “llegendes populars”. Sovint he cregut que expressava de manera directa i fins i tot dramàtica el fatalisme típic de la gent del camp i, molt especialment, de la pagesia illenca. A diferència de les rondalles més conegudes, que quasi sempre tenen un final feliç (l'heroi, en Joanet o en Bernadet, acaba casant-se amb la princesa), aquestes narracions menorquines gairebé sempre acaben en una frustració.

Sóc conscient que el món de la literatura popular constitueix un univers cada vegada més complex, per la gran quantitat d'informació i d'estudis que s'han publicat els darrers anys. De totes maneres, la majoria d'estudis s'han centrat sobre tot en el camp de la rondallística, que representa el bloc més ampli i més conegut de la producció literària de tradició oral i popular. En el cas de Mallorca disposem de reculls diversos, el més conegut dels quals és el gran corpus de Mn. Alcover, l'*Aplec de Rondalles Mallorquines d'en Jordi d'es Racó* i del qual s'està publicant una gran edició crítica i analítica, a càrrec de J. Grimalt¹.

La literatura popular menorquina no és, ni de bon tros, tan rica i extensa com la mallorquina, de la qual, per altra banda, n'és profundament depenent, com ja va assenyalar F. de Borja Moll, en el seu pròleg a la reedició del recull de Ferrer Ginard², però presenta una gran varietat formal i temàtica, i de la qual només disposem d'estudis molt circumstancials i limitats. La nostra literatura popular està composta de peces ben diverses, recollides i publicades en les recopilacions de folkloristes de començaments de segle sota rètols com els de *faules, llegendes, rondalles, coverbos, conjurs màgics, cançons, gloses, codolades, refranys...* L'enumeració podria ampliar-se a *històries* i a altres formes de producció literària (obres teatrals, per ex.), de les quals sovint en sabem l'origen i l'autor, però que han estat assumides col·lectivament com a mani-

festacions de la tradició i de les quals tenim versions diverses, degudes a la transmissió oral. A més de les rondalles, que representen el conjunt més divulgat, hi ha tot un conjunt de narracions que solen rebre noms diversos i que presenten algunes característiques diferents de les rondalles clàssiques. Dins d'aquest conjunt les anomenades llegendes ocupen un lloc peculiar, pel tipus de narració i, sobre tot, per la seva estructura i temàtica.

És en aquest àmbit en el que he assajat una lectura personal, prescindint també de qualsevol referència directa al cançoner o a les gloses, que ja han estat objecte d'algun estudi, tot i que parcial i limitat³. He agafat com a base de la meva anàlisi un conjunt de narracions que apareixen al *Folklore Menorquí de la pagesia*, de Francesc Camps i Mercadal ("Francesc d'Albranca"), el corpus més ampli de literatura popular menorquina⁴. Em centraré, com he dit, en el conjunt de narracions que he anomenat "llegendes", perquè les considero, intuïtivament, més idiosincràtiques i més suggestives des del punt de vista antropològic, però en el recull del Dr. Camps, aquest terme no apareix com a títol genèric. En la meua lectura adoptaré un punt de vista que podria definir com a "endogen", és a dir, centrat bàsicament en les narracions menorquines, sense pretendre un estudi comparatiu amb narracions equivalents de la resta de les illes, tot i l'existència de textos anàlegs, perquè no en tinc un coneixement suficient i, a més, tal pretensió desbordaria els límits previstos en aquesta exposició.

Les llegendes menorquines

Els límits entre el que cal considerar rondalla i llegenda no és gens precís, com tampoc ho és el que cal incloure sota el seu rètol. En ambdós casos és tracta de narracions transmeses per via oral, que contenen històries imaginatives, en les quals alguns personatges sofreixen i viuen avatars diversos. La diversitat temàtica és tant notable que basta repassar el catàleg de Aarne/Thompson⁵, o qualsevol dels altres coneguts textos sobre classificació de contes, per veure la dificultat de distingir de manera clara el que és conte o rondalla del que cal considerar "llegenda". De fet, però, hi ha una mena de tradició en la consideració del caràcter plenament fictici del conte, enfront del substrat suposadament històric de les llegendes, que vindrien a ser deformacions populars, sovint fantasioses, de la memòria històrica col·lectiva. En el pròleg d'una de les edicions recents de "llegendes menorquines" és diu: "Sota una narració imaginativa, s'amaga la història del nostre poble en la se-

va llarga trajectòria sobre aquest vaixell de roca, ara turmentat per la tramuntana, ara assaltat pels pirates barbarescs, ara perseguit pels llagosts i les plagues, ara invadit pels jans o altra gent forastera”⁶. En un altre text semblant es diu: “Género universal, se ha dicho, en sobradas ocasiones, que la leyenda es la “historia mágica” del hombre. Nada más cierto”⁷. Fantasia històrica o història màgica, la consciència popular distingeix clarament els contes i les rondalles de les altres històries que expliquen fets que la tradició voldria “reals”, probablement perquè contenen un plus de sentit, es contenen com a històries carregades del mateix valor que atribuïm als mites clàssics: “De tant en tant, aquests arguments prenen una volada quasi èpica, però generalment són d’un to modest i proporcionat a les dimensions del nostre entorn”⁸. Però siguin quins siguin els criteris que es vulguin adoptar per a establir diferències entre aquestes diverses formes narratives, en el fons les distincions són purament nominals i els estudis actuals sobre literatura popular així ho palesen. Per això cal entendre l’ús del terme “llegenda” en aquest escrit com a estrictament derivat de la mateixa tradició popular i sense cap pretensió d’atribuir-li cap connotació classificatòria rigorosa, ni cap pretensió definitòria del contingut.

De fet, el recull de textos que constitueixen el segon volum del *Follore Menorquí de la Pagesia*, del qual n’he extret les narracions que analitzaré, no utilitza en cap moment el terme “llegenda”, sinó un conjunt de termes que agrupen, amb criteris sovint heterogenis, les diverses narracions. Així, per exemple, sota l’epígraf de *faules vulgars*, inclou 35 narracions curtes, que conclouen amb una reflexió moral i que recorden les faules clàssiques, a l’estil d’Isop, de les quals, a vegades en són transcripció directa. El mateix Dr. Camps, en una nota al final del recull, diu: “D’aquestes rondalletes el poble en diu faules i coverbos (proverbis) i, més sovint, coverbos de la terra. Formen una espècie folklòrica abundant.” I cap al final del volum inclou un altre apartat que anomena *coverbos xarlatans*, breus narracions humorístiques, del qual caldria destacar, pel que veurem després, el grup de “coverbos de sa por”, que tenen una especial relació amb el grup de narracions que ens hem proposat analitzar, que és el que s’encapçala amb el rètol d’*encantaments*. Aquest grup, juntament amb els titulats *tradicions de gegants i records dels temps dels moros*, constitueixen el nucli central i bàsic de les narracions tradicionals recollides en aqueix volum. I bé mereixen un estudi global, lingüístic i antropològic, que queda per fer. Crec que en aquestes narracions s’hi poden trobar alguns dels trets més específicament originals de la narrativa popular menorquina.

Encantaments

Sota aquest rètol, el recull del Dr. Camps inclou 12 títols, en algun dels quals, com en el de "encantaments d'Albranca", s'inclouen 3 narracions diferents, i en el de "encantaments de Biniguarda" hi ha 2 narracions. El conjunt, per tant, està compost per 15 narracions, la majoria de les quals presenten evidents similituds temàtiques, fins el punt que, com veurem, tal vegada no són més que variants d'una mateixa narració bàsica i, en qualsevol cas, expressió d'un mateix tema o, fins i tot, d'un mateix "mite".

En la impossibilitat de reproduir-les totes, n'agafaré una com a referència i resumiré en un quadre els elements bàsics de les altres:

SA SENYORA DE SA COVA DE SA POR⁹

Aquesta cova està dins es corral de S'auzinar d'Alforí de Dalt. Es camí de cavalls hi passa sudavant.

Un dia que es Cabrer d'Alforí passava ran d'aquesta Cova, va sentir ding!, remor de cosa que queia; se girà i va veure en terra una mena de dardena groga. Era una unça d'or en peça.

Es cabrer l'aixecà i mirà, i no sabent que era allò, i no servint-li per res d'aquest món, la llençà.

Una altra vegada, passant duvora sa Cova, sentí remor de cosa que queia: ding-ding...

Se girà i va veure en terra dues dardenes grogues. Les agafà, les fregà amb els dits, i veient que sa grogor no es llevava, i que no li servien per res d'aquesta nada vida, les llençà.

Una tercera vegada, passant es cabrer per davant sa Cova, sentí molta renou: dingui-dingui-dingui-ding...remor de peces que queien i rebotien en terra. Se girà i va veure una escamparel·la de dardenes grogues. Es cabrer se les mirà i, sense fer-ne cas, anava per passar de llarg, quan li aparegué, sortint de sa Cova, una Senyora polida com un serafí, tenint a sos peus una muntanya de dardenes grogues; semblava que en dardenes d'or s'havien convertits els arbres, ses roques, l'aire, la terra i el cel.

-Bon pastoret -digué sa Senyora an es cabrer: -Jo som sa dona més polida i més rica del món, iestic encantada. De s'homo qui em desencantarà seré jo i sa meva riquesa, perquè lo que has despreciat, lo que a tu te semblen dardenes grogues són unces d'or en peces. Tu pots esser aquest homo venturós. Digue'm què t'estimes més: ses unces o sa Senyora?

-Ses unces, -va dir es cabrer.

-Jas; ve-te-les aquí... Seràs pobre tota la vida!

Li tirà un enderrossall d'unces, i sa Senyora desaparegué i ses unces també. D'aleshores ençà sa Cova de S'Auzinar d'Alforí és coneguda per sa Cova de sa Por.

Anàlisi de l'estructura i dels seus elements

La narració proposada com a referència, que correspon a la núm. 7 del quadre adjunt, presenta una estructura simple: un cabrer, un pastoret, es troba davant d'un dilema, ha d'escollir entre un munt de diners i una Senyora, que li apareix en una cova, després de no haver reconegut, **per tres vegades**, els diners; en escollir els diners, l'elecció esdevé equivocada i el desencantament es frustra. La conclusió és contundent: "seràs pobre tota la vida!".

Per la simplicitat del tema i l'aparent lliçó moral que inclou sembla que hauríem de considerar la narració com un tipus de faula, però alguns aspectes suggereixen que la història és més complexa, si la posem en relació amb altres narracions del mateix conjunt. Però abans d'establir les relacions amb la resta de llegendes d'encantament, voldria subratllar dos detalls específics de la narració de referència:

1) el text utilitza una paraula peculiar: "va veure en terra una mena de **dardena** groga". El mot "dardena" no apareix, pel que sé, enlloc més de la literatura popular, no només de Menorca, sinó de tot l'àmbit català. El diccionari Alcover/Moll és l'únic que la recull, sense donar-ne cap definició, sinó que només posa la cita d'aquest mateix text del folklore menorquí. No és per tant, en sentit estricte, un dialectalisme. Més aviat sembla una invenció fantasiosa del narrador. Tal vegada algun filòleg s'atreveria a dir que estem davant d'un *bâpax*, és a dir, un terme que apareix una sola vegada en la literatura catalana. Valdria la pena comprovar-ho.

2) el text acaba amb la constatació següent: "D'aleshores ençà sa Cova de s'Auzinar d'Alforí és coneguda per sa **Cova de sa Por**." I aquest nom és el que dona títol a la narració. En primer lloc, no deixa de sorprendre la suposada denominació popular, perquè no hi ha en la història cap element característic dels contes de por, com no sigui la creença popular que tota aparició i tot encanteri és, per ell mateix, paorós. Aquest és un element que em sembla fonamental per a una comprensió del sentit d'aquestes narracions, la presència, sovint personificada, de "sa Por". En l'apartat dels *coverbos de sa por*, el recopilador fa notar que "molts d'encantaments i totes ses historietes de fantasmes, in-

clouen, com actor, sa por.” Però, en relació a la nostra narració, hi ha un d'aquests coverbos que es diu “Sa cova de sa por” i que parla d'una jove robada per una partida de moros o “lladres de la mar”, a la zona d'Alforí i que l'havien amagada a una cova de l'entorn, perquè en sentien els gemecs, però a la fi, descobriren que qui gemegava “*era sa mateixa penya. I digué son pare: -Tan intens degué esser es patir de sa jove desgraciada que enterní ses roques; que les feu plorar*”. Aquesta historieta, que correspon a un altre cicle temàtic, el de les històries de moros i raptos de joves, es situa en una cova de la mateixa zona, Alforí, al nord de Ciutadella, a prop de la cala de El Pilar, i s'ha de referir al mateix indret que el de la narració anterior, atès que a la zona no hi ha dues “coves de sa por”. Aquest tros de la costa és ric en històries màgiques i fantàstiques, fet que, encara avui, afegit al seu paisatge feréstec, li dona un caràcter especial, molt atractiu per a la gent a qui agraden els temes esotèrics i fantàstics. La referència de dues històries diferents a la mateixa “cova de sa por”, podria fer pensar que la denominació precedeix les narracions o que, cosa més probable, la segona narració aprofita el títol de la primera.

Tornant al tema de l'estructura de les narracions d'encantaments, una ràpida ullada al quadre comparatiu ens mostra que de les quinze que constitueixen el conjunt, n'hi ha dues que són clarament heterogènies i que poc tenen a veure amb les altres, són les indicades amb els nos. 8 i 9 (“S'homenet de mitja colzada” i “Els diables boets”). Altres dues, els nos. 2 i 10 (“Es Vadell d'Or” i “Es gort d'Albranca”), tot i que corresponen al cicle dels encantaments, presenten característiques especials que les acosten a les històries de “moros”, i malgrat el seu interès com a llegendes específicament menorquines, no presenten la mateixa estructura que la narració de referència i caldria situar-les en un cicle temàtic diferent.

Les onze narracions restants del conjunt, en canvi, tenen algunes similituds formals, però presenten diferències significatives, l'anàlisi de les quals ens pot ajudar a entendre els elements de fons que, segons crec, tenen en comú. Vegem-ho esquemàticament a partir dels seus components:

a) ubicació: les coves.

Vuit de les onze històries passen a coves, situades a diferents indrets de l'illa. Que Menorca és país de coves és prou conegut. Des de les necròpolis prehistòriques (Calescoves, Cala Morell, Son Bou...), fins a coves fetes famoses per altres narracions llegendàries (com la Co-

va d'en Xoroi, a Cala'n Porter), passant pels diversos "llocs" (masies) que es diuen 'La Cova', perquè una cova servia de casal al pagès, Menorca es plena de coves, moltes de les quals mostren restes d'ocupacions molt antigues, com les espectaculars descobertes recents de "sa cova des càrritx" o "sa cova des mussol", que han fet palesa la funció ritual i sagrada d'aquests espais, però també moltes d'aquestes coves han servit d'habitació i refugi, durant segles, a pagesos, bandejats i gent sense casa¹⁰. Les coves que apareixen als encantaments són llocs concrets, que es coneixen pel seu nom: "cova de Biniguarda" (Alaior), "cova Murada" (al barranc d'Algendar), "cova de n'Amer" (Es Migjorn Gran), "sa cova Fosca des Barranquell"... A algunes d'aquestes coves hi ha testimonis clars i documentats del seu ús en èpoques prehistòriques¹¹.

b) Els protagonistes.

A les nostres històries d'encantaments, l'acció central sempre passa sota la forma de diàleg entre dues persones: d'una banda un personatge rústic, del poble, jove o ingenu i de l'altre un personatge, que apareix sobtadament, el qual planteja un dilema a l'altre. En el primer paper trobem: *s'al'lot* (1), un *missatge* (3 i 11), un *cabrer* (5 i 7), un *homo* (6), una *al'loteta* (4 i 12), un *soldat* (14), una *madona* (13) i un *arader* (15)¹². Excepte els dos darrers casos, el que hi ha de comú en tots els altres és el seu lloc subordinat o marginal, en la jerarquia de la societat. És el darrer en l'escala social, sigui per la seva feina (cabrer, missatge, soldat), sigui per la seva edat (al'lot, missatge, al'loteta). Això el caracteritza com a especialment ingenu, poc coneixedor encara del valor de les coses: "... *va veure en terra una mena de dardena groga. Era una unça d'or en peça. Es cabrer l'aixecà i la mirà, i no sabent que era allò, i no servint-li per res d'aquest món, la llençà*".

De l'altra banda, els protagonistes es presenten bàsicament sota dues formes: una *senyora* (5,6,7,12) o un *home vell* (3 i 11). En el primer cas, la caracterització és el d'una dona formosa i ben vestida: "*una Senyora polida com un serafi*" (7), "*sortia sa Dama, ben mudada*" (6), "*dreta dalt una penya rònica, hi vegé una Dama hermosa, vestida com una reina*" (5)... En el segon cas, es parla d'un "veiet" (3), sense més, o es diu que era "*un homenet, un neno, una ballaruga; i amb una veueta, que tenia es retruny de sa campaneta de servir missa...*" (11). No sembla haver-hi cap significació comú entre aquests personatges misteriosos, que apareixen sobtadament a una cova per posar un repte especial al seu antagonista, però hi ha un element que serveix de nexa: la seva transformació en *serp*. A la narració primera dels "encan-

taments de Biniguarda" (3), l'homenet que s'apareix al missatge, per tres vegades l'ajuda a arreplegar el bestiar i li dona diners, però a la tercera li diu: "*Bon jove, ja veus que t'estim: es vespres t'he tengut es boví replegat, i encara t'he alegrat amb doblers. Ho he fet pes teu bé i pes meu: te necessit i deman que em servesques. Començ per avisar-te: **es dia més impensat me trobaràs convertit en un animal espantós, una serpota, tal volta, que s'encaragolarà pes teu cos per donar-te una besada a sa cara. Sols t'encarrec es secret i que no tenguis por***". I a "Sa Senyora des Barranquell", la noia, que dona a la senyoreta un plat de colada ("es plat de sa busquereta") i rep d'ella el plat ple de diners, es seguida, d'amagat, per la seva mare: "*Sa mare guaita de darrere sa mata i, esperant veure una senyoreta hermosa, **va veure una serpota espantable!**... i tota esglaiada cridà: -Fuig, fieta meva; que aquest animalot et menjarà! -No n'hi ha cap d'animalot: és una senyoreta...!*". En ambdós casos, la Senyora i el Vell representen formes aparents de realitats paoroses, que el protagonista no sap veure i que només és clara per a la mirada de la persona no ingènua, adulta, que mira d'amagat i des fora del cercle de la relació central. Aquesta mirada exterior és, a més, un dels factors de la impossibilitat de produir el desencantament. Car, aquest, com veurem, exigeix del protagonista el secret o el silenci. Un factor semblant de frustració el trobem en la narració de la "Ciutat de Parella", on la mirada exterior, amagada, del pagès, impedeix el desencantament de la ciutat submergida.

c) Els reptes i les condicions de desencantament.

L'element central de les narracions d'encantament és el repte que el personatge misteriós posa. En la narració de referència, "Sa Senyora de sa cova de sa Por", el repte presenta la forma d'una elecció: "*Digue'm què t'estimes més: ses unces o sa Senyora?*", que es repeteix de forma quasi idèntica a "Sa dama de sa cova Murada" (5), "*Sa Dama li digué: -Ja que no em dius res, jo prendré sa paraula per fer-te una pregunta. Però abans de respondre, mira'm bé. Digues: que t'estimes més, sa Dama o sa pinta d'or?*", i encara més exacte és la de "Sa cova de sa Dama" (7), "*Què t'estimes més: sa tinca o sa tanca? (volia dir: sa pinta o sa Dama)*". No hi ha dubte que aquestes tres narracions s'han de considerar variants de la mateixa història bàsica, en la qual el repte es plantejat directament com una elecció entre *Senyora* o *riquesa*, elecció que en tots els casos es resolta equivocadament, als efectes dels "desencantament", perquè en el fons es tracta d'un fals dilema, ja que la primera opció inclou la segona, cosa que el cabrer o el missatge ingenu no sa-

ben veure. Per això he subratllat la frase “abans de respondre, mira'm bé”, que posa èmfasi en la mirada del cabrer. Crec que la significació simbòlica de la Dama és la qüestió clau per entendre el sentit d'aquestes narracions. Podríem pensar que, en la mirada dels antagonistes, representa *l'amor*, la *bellesa*, el *poder*..., però el fet que l'elecció recaigui sobre el concret, les unces, la pinta d'or, suggereix que, malgrat l'aparença desitjable de la Senyora, hi ha quelcom que inquieta, que produeix neguit. Probablement el que fa por és el caràcter misteriós de la seva presència incongruent o el convenciment de que la Dama és quelcom excessiu... que està més enllà del món que el personatge coneix i imagina per a ell.

Però en altres narracions el repte és una exigència directa a superar la por, sovint amb la condició de fer-ho sense recórrer a l'ajut d'altres persones, condició que es manifesta amb l'exigència del secret. Ja ho hem assenyalat en la narració (3), la primera dels “Encantaments de Biniguarda”: quan l'homenet, transformat en serp, reclama una besada, diu *“Sols t'encarrec es secret i que no tenguis por.”* Però l'al·lot no ho pot resistir i ho conta a “l'amo”. Aquest, coneixedor de les regles d'encantament, li diu *“Callant i fora por hagueres fet fortuna. Crec que ara s'encantament estarà desfet: sa por hi és per demés...”*. Una variant simplificada d'aquesta mateixa història és la de la narració (4), però en aquest cas no hi ha l'aparició d'una senyora o un vell, sinó la indicació per somnis d'una fortuna enterrada a una cova. *“I en somnis se li donà a comprendre que, sens dir res a ningú, les desenterràs i seria rica ella i la seva família”*. Però, li agafà por i ho conta tot a la família... També a la narració (15), “Es tresor dels Sales”, trobem el mateix esquema, el somni que assenyalava un tresor amagat a “sa cova Fosca”, amb la condició expressa que no tinguessin por. Però quan els protagonistes van a buscar el tresor: *“-No tenguis por -li deia an en Marxutu, mestre Antoni Sales. -Por?... no sé què és -respongué en Marxutu. I entraren a les paupes dins sa Cova Fosca. No s'havien fet gaire endins, i trobaren sa caixa. -Agafa fort i cap a fora! -digué mestre Antoni. En Marxutu agafà... i ses mans s'emboficaren amb una cabayera; alçà cap amunt i aixecà un cap de mort... Donà un crit i pigà en fuita... Mestrestant una veueta deia: sereu pobres tota la vida!...”*. I encara a una altra narració (14) apareix el tema del somni i la por, però en aquest cas, el motiu de la por és la petició, en somnis, d'una jove que demana a un soldat que es casi amb ella: *“M'agafà por, me som tapat cap i tot i no som pogut aclucar els uis en tota sa nit.”* Quan més tard, el soldat troba la jove, vestida de negre, aquesta li diu: *“Veus -digué an es soldat de sa por, si haguessis estat un homo com es teus companys totes tres ens hauriem desencantades... A jo em tocarà dur dol... Tu sempre seràs soldat ras,*

que té por...”. El negre i el dol de la noia són també una referència al tema de la mort, car és ja evident, en aquest repàs a les diverses narracions, que la por és sempre una reacció, conscient o no, explícita o no, a la mort, a vegades simbolitzada en la transformació de la senyora o el vell en serp o figura monstruosa.

d) la resolució: “sereu pobres tota la vida”.

A totes les narracions d'encantaments que hem comentat el resultat és sempre el mateix. Tant en el bloc on el tema central és un dilema entre diners o senyora, com en el que el repte és superar una experiència de por, l'elecció equivocada o la no superació de la por condueixen a una conclusió equivalent, expressada en la frase: “sereu pobres tota la vida” (narracions 1, 5,7,12,15) o en alguna variant equivalent: “sempre seràs missatge de barquera magre”¹³ (3), “sempre anireu amb ses anques rossegant” (11) o la ja esmentada “sempre seràs soldat ras” (14).

A dues narracions no hi ha aquesta coda (4 i 6), sinó que simplement el desencantament es frustra. Sembla, però, que en aquest casos, les narracions són variants simplificades de les altres, a les quals s'hauria eliminat la conclusió habitual. Només a una de les històries, sorprenentment, hi ha un final “feliç”. A “Madò Sorda”, la protagonista aconsegueix superar la por, produïda per les renous misterioses que envaeixen la casa del “lloc”, tot assistint sense por, a una fantàstica cerimònia nocturna d'ofici de difunts, oficiada per unes monges. La conclusió té un punt de divertida ironia: “*Es túmul s'havia convertit en un munt de doblers. I sa Por no sortí mai més. Aquells pagesos foren rics; però sa Madona aiximateix va quedar sorda.*” La superació de la por no és mèrit de la protagonista, sinó de la seva sordera!

Proposta d'interpretació

L'anàlisi dels elements que integren el conjunt de històries menorquines sobre encantaments suggereix l'existència, com a mínim, de dos grans blocs temàtics: el de les narracions que plantegen un dilema, en forma d'elecció, entre un personatge (senyora/vellet) i la riquesa, en el marc numinós d'una cova, i el conjunt de les que exigeixen de manera explícita la superació d'una experiència de por, per tal d'accedir a la riquesa. Creiem que els dos blocs estan connectats, de manera que ambdós conjunts d'històries plantegen el mateix tema de fons, a partir d'elements parcials que van sorgint a una o altra de les

genis¹⁴, que caldria justificar de forma més acurada, sobre tot amb estudis comparatius amb altres conjunts narratius del nostre entorn cultural, en especial, cercant en la narrativa popular mediterrània estructures mítiques equivalents. No crec que aquestes històries menorquines siguin estrictament exclusives, però, en qualsevol cas, són expressió de com el nostre poble les ha transmès.

Jaume Mascaró Pons
Universitat de Barcelona

Llegendes menorquines. Quadre comparatiu*

Llegenda	lloc	protagonistes	tema	resolució
1. Sa Ciutat de Parella	lloc	"al·lot/l'amo i missatges	la ciutat submergida	desencantament frustrat: "sereu pobres tota la vida"
2. Es Vadell d'or	castell	moro/cristià	tresor amagat i encantat	ineficàcia màgica: ruïna
3. Encantaments de Biniguarda I.	cova	"missatget"/vellet (serp)	dilema: diners vs. Por	opció dolenta: "sempre seràs missatge de barquera magra"
4. II. (somni)	cova	"al·loteta" (condició:	diners vs. Por caragols silenci)	ancolla plena de
5. Sa Dama de sa Cova Murada	Cova Murada	cabrer/"Dama"	dilema: pinta d'or o Dama	opció dolenta: "seràs pobre tota la vida"
6. Sa cova de sa Dama	cova	homo/"Dama"	dilema: "tınca o tanca"	opció dolenta: desencantament frustrat
7. Sa Senyora de sa Cova de sa Por	cova	cabrer/"Senyora"	dilema: unces d'or o Senyora	opció dolenta: "seràs pobre tota la vida"
8. S'homenet de mitja colzada	cova	homenet	repte: "Què em goses?"	
9. Diables boets				
10. Encantaments d'Albranca: I. Es Gorg	barranc	filla del rei (moro)/noi (cristià?)	encantament: pedra màgica	desencantament no resolt
11. II. S'homenet de sa Boval	cova	missatge/homenet	por vs. Força	"sempre anireu amb ses anques rossegant"
12. Sa Senyora des Barranquell	Cova de n'Amer	"al·loteta"/Senyora (serp)	generositat vs. Por	"sereu pobres tota la vida"
13. Madò Sorda	lloc	madona/ monges (ofici de difunts)	renou (Por)	"sa Por no sortí mai més"
14. Encantament de Binidonís (somni)	lloc/ bosc	soldats/al·lotes	Por vs. Casament	"sempre seràs soldat ras"
15. Es tresor d'en Sales (somni)	sa Cova Fosca	pagesos/tresor	mort (Por)	"sereu pobres tota la

NOTES

¹ Alcover, Antoni M., *Aplec de Rondalles Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*, Edició a cura de Josep A. Grimalt amb la col·laboració de Jaume Guiscafré, Editorial Moll, Palma de Mallorca. (Tom I: 1996. 576 pp; Tom II: 1998. 421 pp.)

Aquesta edició representa l'esforç més notable d'anàlisi de les rondalles mallorquines i, probablement, de tota la rondallística catalana. L'intent de reordenar les rondalles segons la coneguda classificació temàtica de Aarne/Thompson permet una lectura nova del corpus de Mn. Alcover i, alhora, la inclusió de variants no publicades, dona una perspectiva rigorosa i crítica de la metodologia de recerca. Malauradament caldrà esperar el darrer volum per conèixer l'estudi global promès per Grimalt.

² Fr. de Borja Moll, "Pròleg" a Andreu Ferrer Ginard, *Rondalles de Menorca*, Edicions Nura, Ciutadella: 1979 (reedició del text de 1914)

³ Cfr. Joan F. López Casasnovas, "Lírica tradicional: identitat i mestissatge", *II Jornades de Cultura Popular a les Illes Balears*, Consell Insular de Menorca, Maó: 1995, pp. 27-59.

⁴ Camps i Mercadal, Francesc (Francesc d'Albranca), *Folk-lore Menorquí (de la pagesia)*, Imp. de M. Sintès, Mahón: 1918. 2 vols. (Reedició: *Folklore Menorquí de la PAGESIA*, Tom I. Edició i pròleg de Francesc Florit Nin, Col·lecció Capcer, 4, Consell Insular de Menorca/Entitat Local d'es Migjorn Gran, Maó: 1986, 349 pp.; Tom II. Col·lecció Capcer, 6, Maó: 1987, 134 pp.)

⁵ Aarne, Antti; Thompson, Sùth. *The Types of the Folktale*. FFC 184. Helsinki, 1961.

Camarena, Julio; Chevalier, Maxime. *Catálogo tipológico del cuento folklórico español*, Cuentos maravillosos, Gredos, Madrid, 1995.

Per a una bibliografia actualitzada sobre els problemes de classificació de contes i rondalles vegi's la que Grimalt inclou en el 1er. volum de la seva edició de les *Rondalles Mallorquines*, de Mn. Alcover. Palma:1996.

⁶ *Llegendes de Menorca*. (Recollides per en Francesc d'Albranca). Pròleg per Llorenç Olives, *Quaderns de Folklore*, núm. 5, Col·lecció Folklòric Ciutadella, Ciutadella de Menorca. 1981.

⁷ Miquel Ferrà i Martorell, "Prólogo" a *Cuentos fabulosos y otros relatos fantásticos de las Islas Baleares*, por Gabriel Sabrafín, José J. De Olañeta, Editor, Palma de Mallorca: 1988.

⁸ *Llegendes de Menorca*, "Pròleg", p. 3.

⁹ Reprodueixo el text tal com apareix a la reedició del *Folklore...*, de 1987, que inclou algunes modificacions parcials, especialment ortogràfiques, respecte del text original, però que respecta íntegrament els dialectalismes i formes lèxiques de l'edició de 1918.

¹⁰ Al *Folklore...* del Dr. Camps, dins del capítol de "Bruixaries i malstevuis" (sic), s'inclou un apartat sobre coves habitades, on enumera moltes de les coves menorquines de les quals hi ha testimonis del seu ús fins èpoques recents.

¹¹ Aquest és el cas de la "cova Murada", al barranc d'Algendar, a prop de Ferreries. Però el cas més important és el de les coves de Biniguarda, avui conegudes com "ses coves de s'Encantament", a les quals "s'han trobat els gravats rupestres més importants de Menorca coneguts fins avui", segons J. Mascaró Passarius. També té interès l'explicació etimològica del nom 'Biniguarda', que segons Coromines, DECLLC, vol. I, p. 802,

"no hi ha ètimon aràbic que s'hi assembli, però deu ser PINNA COV-ARRA 'la penya de les coves".

¹² Cal aclarir que en el context menorquí alguns d'aquests personatges tenen una significació especial. En el món pagès "s'al·lot" no és un simplement "un noi", sinó que correspon al que anomenaven "al·lot d'avarca", que era un "missatge", és a dir, un jornal·ler de temporada, en caràcter d'aprenent, que per la seva edat no treballava en les feines del camp, sinó que ajudava a "l'amo" (el pagès) a fer els encàrrecs que aquest li manava. El nom li ve del fet que només rebia alimentació i calçat, és a dir, les "avarques" tradicionals a la pagesia menorquina.

¹³ L'expressió fa referència al fet que, en el camp de Menorca, els "missatges", és a dir, els jornal·lers contractats per tot l'any a un "lloc" (=masia), cobraven "barquera", que vol dir que en lloc de cobrar en diners cobraven en espècie i, en concret, en gra, normalment blat, un cop acabada la temporada.

¹⁴ Un assaig com el present hauria d'explicitar algunes de les seves referències teòriques, des de les elaboracions estructuralistes de Lévi-Strauss, en el camp de l'anàlisi dels mites, fins a les interpretacions, més discutibles, del simbolisme de les narracions populars, a l'estil de Jung i els seus deixebles, passant per les discussions sobre la relació entre mite i ritu, en les diverses escoles del funcionalisme. Però considero que aquestes referències corresponen a un altre nivell d'exposició, que la voluntat de fer una lectura "ingènua" del tema permeten obviar.